

Влада як засіб соціальної комунікації у системній теорії Н. Лумана

А. І. Башук

Інститут журналістики, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

E-mail: gella_m@ukr.net

Paper received 19.11.16; Accepted for publication 30.11.16.

Анотація. У статті розглядається концепція влади як засобу соціальної комунікації німецького соціолога Н. Лумана, що є частиною його загальної системної теорії. Вчений розуміє феномен влади як символічно генералізований засіб комунікації та аналізує його у зв'язку з теорією суспільства у цілому, розглядаючи суспільство як сукупність комунікацій і саму можливість влади. Підкреслюється цінність влади як ресурсу зміни соціальної ситуації за рахунок смислу владної комунікації, а проблеми влади пов'язуються із кризою довіри у суспільстві.

Ключові слова: влада, комунікація, соціальні комунікації, довіра, соціальна система.

До актуальних наукових доробок, які значною мірою впливають на сучасні соціогуманітарні науки і є базисом уявлень про сутність демократичного режиму, громадянського суспільства, належить теорія диференційованих соціальних систем Н. Лумана, зокрема концепція влади як засобу соціальної комунікації. За Н. Луманом, суспільство – це не об'єднання індивідів, а сукупність комунікацій – подій, що змінюються у часі. Тобто воно являє собою цілісну систему, що складається з безлічі соціальних систем, сполучною ланкою яких є комунікація. Вчений обстоює тезу: «Усе, що не відбувалося б у суспільстві, це все – комунікація» [3, с. 92]. Проте, на думку Н. Лумана, комунікацію не можливо спостерігати безпосередньо, оскільки вона є «селективним синтезом» інформації, повідомлення і розуміння, що надає певний зміст акту комунікації. [6]. Саме повідомлення виступає «носієм», контейнером потенційної інформації; мова, касета, жорсткий диск комп'ютера – усе це функціональні еквіваленти повідомлення. «Усвідомлення» між зовнішньою стороною форми (повідомленням) і внутрішньою стороною форми (інформацією) становить розуміння.

У вченого комунікувати здатна лише комунікація, а не людина, яка втрачає функцію суб'єкта комунікації. Саме у цьому полягає принципово інший підхід до влади і до владних комунікацій, які тривалий період, починаючи зі зламу Середньовіччя і Нового часу, розглядалися у категоріях ієрархічних суб'єктно-об'єктних відносин (Т. Гоббс, Д. Юм, Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо, М. Вебер, К. Маркс, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Лебон), де влада мислилась як примус, сила, наказ, підкорення волі господаря. Лише в теоріях інформаційного суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, О. Бард, Я. Зодерквіст, Р. Йенсен, К. Поппер), постмодерністських концепціях (М. Фуко, Ж. Дельоз, Ж. Лакан, Ж. Дерріда), у роботах Ю. Габермаса і Н. Хомського виявляється перехід до суб'єктно-суб'єктної парадигми спілкування, а влада розглядається як соціальні відносини або організована комунікація.

Н. Луман, як і соціологи Т. Парсонс та Р. Мюнх, відходить від розуміння влади як властивості до примусу підлеглих і реалізації владних цілей, актуалізуючи цінність влади як ресурсу зміни соціальної ситуації за рахунок смислу владної комунікації (указів, розпоряджень і т.д.), яка обумовлює подальші дії підлеглих не залежно від місця, часу та самих індивідів [8, с.3-4].

Погляди Н. Лумана на владу і загалом на суспільство як комунікацію **актуалізуються** на сучасному етапі цивілізаційного розвитку – у «плинні часи» «до-

би непевності» (З. Бауман), коли саме комунікація виступає принципом створення нової визначеності та єдності, які проте є короткотерміновими і ситуативними. Серед вітчизняних і зарубіжних соціологів і філософів відзначимо таких дослідників комунікаційної теорії Н. Лумана: М.А. Мінаков, А.В. Назарчук, В.А. Попов, К.А. Феофанов, Чр. Борч (Christian Borch) та ін.. Розкриваються також його погляди у працях теоретика масової комунікації В.Ф. Іванова. Але системні дослідження унікальної концепції влади німецького вченого у галузі соціальних комунікацій відсутні.

Мета роботи – розглянути особливості влади як засобу соціальної комунікації, сформульовані переважно у праці Н. Лумана «Влада» [4], що можливо лише в контексті загальної авторської теорії суспільства.

Методи дослідження ґрунтуються на застосуванні соціальнокомунікаційного підходу до влади у теорії диференційованих соціальних систем Н. Лумана, що дозволяє осмислити технологічне підґрунтя владних комунікацій на сучасному етапі трансформації соціальних інститутів.

Зауважимо, що організаційна концепція Н. Лумана, яка може бути врахована при організації державно-владних комунікацій, має чіткі обриси порівняно із загальносоціологічною теорією. Пояснюючи «механіку» організаційних комунікацій, вчений спирається на практику і особистий досвід вивчення організації і управління в Гарвардському університеті й НДІ Вищої школи управлінських наук у Шпайері, що визначає актуальність і прикладний характер його досліджень [9, с. 128].

У Н. Лумана суспільство як система протиставляється навколишньому світу, хоча й не може функціонувати без нього, взаємодіючи за допомогою двох механізмів – мови й схем (свідомості). Індивіди у цій системі відіграють різні соціальні ролі, хоча й не належать системі й не є її частиною, а виступають «довкільям» системи, оскільки людина завжди складніша за саму систему [7]. Для розуміння системи, яка відтворюється через свої функції, Н. Луман акцентує увагу на «різниці» (диференціації), тобто відмінності, як головній ознаці системи, виділяючи три типи систем: соціальні, фізичні (психічні) та органічні. Він підкреслює: «Навколишній світ важливий не тільки для «збереження» системи, постачання її енергією та інформацією. Для теорії самореферентних систем він є, швидше, передумовою ідентичності системи, так як ідентичність можлива лише через відмінність. Для теорії темпоралізованих аутопоетичних систем навколишній світ необхідний, так як події у системі

припиняються щоразу, а подальші можуть бути вироблені лише за допомогою відмінності системи і до-вкілля» [5, с. 241]. Система спрощує світ, що є екзистенційною потребою людини, разом з тим це спрощення є обмеженим, що дозволяє бути їй відкритою і взаємодіяти із навколишнім світом.

Спираючись на системно-кібернетичний підхід й технологічні принципи у суспільстві, зокрема у сфері влади, вчений розуміє феномен влади як символічно генералізований засіб комунікації та аналізує його у зв'язку з теорією суспільства у цілому, розглядаючи суспільство як саму можливість влади і порівнюючи владу з комунікативними засобами інших видів, наприклад з істиною, грішми, дружною, любов'ю, що допомагає конкретизувати вплив влади на суспільство [4, с. 6]. Генералізація комунікативних засобів полягає у тому, що індивіди починають обирати, здійснювати акт селекції своїх дій, не пов'язуючи їх з конкретною емпіричною ситуацією.

Влада має комунікативну природу і виникає лише в процесі та в результаті взаємодії індивідів. В економічній системі суспільства у якості комунікативного коду виступають гроші, у науці – істина, а в політичній сфері – влада, яку більш типологічно точно і всеохоплююче можна визначити по відношенню до будь-якого іншого комунікативного засобу як «обмеження простору селекції партнера». «Функція влади полягає саме у тому, що влада встановлює можливі зчеплення подій абсолютно незалежно від волі підлеглої цій владі людині, що здійснює ті або інші дії, бажає вона цього або ні. Каузальність влади полягає у нейтралізації волі підлеглого, а зовсім не обов'язково у її зломі» [4, с. 10]. Так, влада створює і зрушує властиву партнерові по взаємодії невизначеність щодо вибору, який здійснюється іншим партнером.

При цьому влада, що є у суспільстві постійною можливістю і у якості властивості приписується можновладцю, має використовуватися селективно, а не застосовуватися безперервно щодо всіх людей і всіх тем владного поля. Інакше вона перешкоджає акумуляції значних владних проявів.

Н. Луман цілком справедливо звертає увагу на взаємозв'язок довіри до політичної влади у суспільстві та можливості проведення політичних рішень. Криза довіри як основи комунікації веде до кризи політичної влади, коли влада не може успішно функціонувати як символічно узагальнений засіб координації дій, тобто впроваджувати політичні рішення. Інфляція влади пов'язана з витратою довіри в комунікації, дефляція є наслідком недостатнього використання довіри до політичних рішень. Відзначимо, що використання економічних понять «інфляція» і «дефляція» для пояснення кризових явищ у владі ввів американський соціолог Т. Парсонс [8, с. 9], у якого Н. Луман навчався у Гарвардському університеті, що виявилось плідною ідеєю для аналізу влади як символічно узагальненого засобу комунікації у соціальній системі суспільства.

За Н. Луманом, влада як форма комунікації («комунікативний засіб») функціонує в наступних умовах:

1. Різні соціальні ситуації у суспільстві характеризуються наявністю можливості вибору зі сторони кожного з учасників, тобто комунікативні засоби передбачають ситуації подвійної контингентної селективності, що наділяє їх функцією управління процесами трансляції селекції, яка ґрунтується на очікуваннях. У владній комунікації кожна зі сторін має декілька аль-

тернатив. Якщо у суспільстві збільшується ступінь свободи кожної зі сторін, тобто збільшується можливість альтернатив, влада посилюється. Дослідник зазначає: «Влада стає більш могутньою, якщо вона виявляється здібною домагатися визнання своїх рішень при наявності привабливих альтернатив дії або бездіяльності. Зі збільшенням свобод підлеглих вона лиш посилюється» [4, с. 8]. Саме тому влада відрізняється від примусу до будь-якої конкретної дії. Примус зводить нанівець можливості вибору того, хто піддається йому. У крайньому варіанті примус зводиться до фізичного насильства, що означає з боку влади підміну власними діями дій інших людей, які влада не в змозі викликати. У більшості випадків до насилля звертаються внаслідок недостатності влади, що означає «відмову від переваг символічної генералізації, відмову від того, щоб управляти селективністю партнера» [4, с. 8-9], тобто за таких умов влада не може функціонувати як символічно узагальнений засіб комунікації, що координує дії підлеглих. Означені аспекти теорії влади характеризують демократичний режим, що орієнтується на гнучкі управлінські технології.

2. Влада зменшує невизначеність, що ототожнює її з комунікацією. Функція влади полягає у проведенні колективних рішень. Пропонуючи результати свого вибору (селекції) і завдяки цьому здійснюючи вплив на селекцію дій (або бездіяльність) підлеглих у ситуації наявності інших можливостей, можновладці можуть наділити свого партнера невпевненістю або усунути її. Постійний перехід від виробництва невизначеності до її подолання є передумовою існування влади. Але це не особливе джерело влади, а умова виникнення простору генералізації та специфікації особливого комунікативного засобу, де символи спрощують і абстрагують конкретну ситуацію, заміщують вихідний контекст ланцюга селекції, у якому кожна наступна фаза процесу залишається селекцією тією ж мірою, що й попередня. Комунікативні засоби з метою спільної орієнтації розвивають символічно генералізовані коди.

3. У владній комунікації актуалізується інтенція діяльності. Якщо у Н. Лумана, «влада («е») комунікація, що управляється кодом» [4, с. 13], то код полягає у вимозі певних дій з боку обох сторін комунікативних відносин. Ці дії регламентуються, тобто над ними здійснюється «особливий соціальний контроль, який формується одночасно з появою можливості здійснювати ці дії» [4, с. 16], тоді як інші форми комунікації, такі, як істина, любов, реалізуються за допомогою емоційних переживань, які якщо й санкціонуються у разі хибних уявлень, то інакше, ніж дії. Тобто влада – це лише можливість, шанс, потенція (позитивні досягнення можновладця, обіцянки захисту, грошових компенсацій тощо), яка реалізується за безпосередньою участю підлеглого – певних його дій, поведінки. При цьому підлеглий, як і особа, що наділена владою, володіє комбінацією альтернатив, які оцінює на основі очікувань, обираючи ту або іншу поведінку: зі сторони підлеглого – підтримка або критика владних рішень, зі сторони влади – застосування санкцій.

Особливістю внутрішньої структури і механізмів влади у Н. Лумана є взаємне уникнення негативних альтернатив: можновладець уникає застосування каральних санкцій (погроз, покарань, фізичного впливу), а підлеглий уникає непослуху. Ефективнішими владні рішення стають тоді, коли ґрунтуються на по-

силуючих механізмах, що полягають у правовому застосуванні влади, передбаченні очікувань можновладців з боку підлеглих, історії послідовного і авторитетного застосування влади, рефлексивності.

Зауважимо, що в соціальній психології рефлексія розуміється як усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнерами по спілкуванню [1]. Наприклад, у педагогіці виділяються наступні рівні рефлексії: 1) педагог орієнтується тільки в основних аспектах своєї внутрішньої діяльності; 2) педагог орієнтується у внутрішній діяльності учня; 3) педагог орієнтується, як учень сприймає діяльність педагога; 4) педагог орієнтується, як учень сприймає його, педагога, і розуміє дії учня [1]. Чим вищий рівень рефлексії, тим більших успіхів досягає педагог. Взагалі це твердження справедливо щодо всіх, хто має владу. Н. Луман відзначав, що рефлексивність властива політичній владі як системі з чіткими кордонами і диференціацією ієрархічних структур з достатнім розподілом ролей [4, с. 30].

Підкреслимо, що взаємодію у школі можна розглядати як мікровладу – взаємовідносини всередині організації, – на відміну від макровлади, що стосується державної сфери і сфери політики. Таким уявленням про владу сприяла, зокрема, популярність робіт французького філософа М. Фуко, який доводив, що влада пронизує усе суспільство, здійснюючи соціальний контроль над громадянами, охоплюючи як пригноблених, так і тих, хто пригноблює, розповсюджується на усе соціальне поле, як то школа, тюрма, армія, фабрика, лікарня [10]. В означеному контексті супротив значної кількості педагогів українській освітній рефо-

рмі 2016 р., коли частина відповідальності та контролю за навчанням делегується учню, – це також питання влади, як стверджує відомий український психолог С. Ройз, коли досвідчені педагоги не готові поділитися своєю владою [2, с. 78]. Але головне – це також питання цивілізаційного зламу, коли існуючі «техніки влади», як їх називає М. Фуко, вже не відповідають вимогам часу, відповідно гальмують розвиток суспільства. Подібні процеси відбуваються й у політиці, коли високопосадовці не хочуть або навіть не уміють – бо це певний комунікаційно-технологічний процес – поділитися своєю владою, що передбачає публічність, відкритість і підзвітність носіїв влади.

Висновки. Унікальна концепція влади і загалом суспільства як комунікації Н. Лумана набуває актуальності саме в інформаційну добу, виступаючи ресурсом зміни соціальної ситуації за рахунок смислу владної комунікації. Принципово інший підхід до влади у системній теорії німецького соціолога полягає у тому, що індивід втрачає функцію суб'єкта комунікації: комунікувати здатна лише комунікація і лише в мережі таких комунікацій продукуються дії, сприяючи самоорганізації систем. Н. Луман розуміє владу як символічно генералізований засіб комунікації, розглядаючи його в контексті загальної системної теорії, що ґрунтується на синтезі природничих і гуманітарних наук. Основою комунікації є довіра, відповідно криза довіри веде до кризи політичної влади, коли влада не може успішно функціонувати як символічно узагальнений засіб координації дій, тобто впроваджувати політичні рішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Новый словарь методологических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Икар, 2009. – 448 с.
2. Духнич О. Обед со Светланой Ройз // Новое время. – №34. – С. 76-78.
3. Луман Н. Введение в системную теорию. — М.: Логос, 2007. – 359 с.
4. Луман Н. Власть. – М.: Практис, 2001. – 256 с. / URL: <http://iphras.ru/uplfile/socep/macht.pdf>
5. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории. – СПб.: Наука, 2007. – 648 с.
6. Луман Н. Что такое коммуникация // Социологический журнал. – 1995. – №3. – С. 114-128.
7. Нарижный Ю. Социология и политология эпохи постмодерна / URL: <http://postmodern.in.ua/?p=1725>
8. Попов В.А. Системно-теоретическая проблематика власти в социологии Т. Парсонса, Н. Лумана и Р. Мюнха : автореф. дис... канд. соц. наук : 22.00.01. – М., 2008. – 25 с.
9. Феофанов К.А. Социология организаций Никласа Лумана: коммуникация власти и доверия // Социологические исследования. – 1999. – № 3. – С. 126-128.
10. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – М.: Ad Marginem, 1999. – 478 с.

REFERENCES

1. Azimov E.G., Schukin A.N. New Dictionary of methodological terms and concepts (the theory and the practice of language teaching). – М.: Ikar, 2009. – 448 p.
2. Duhnich O. Lunch with Svetlana Roiz // Novoe vremya. – №34. – P. 76-78.
3. Luhmann N. Introduction to Systems Theory. – М.: Logos, 2007. – 359 p.
4. Luhmann N. Power. – М.: Praxis, 2001. – 256 p. / URL: <http://iphras.ru/uplfile/socep/macht.pdf>
5. Luhmann N. Social Systems. The Outline of a General Theory. – SPb.: Nauka, 2007. – 648 p.
6. Luhmann N. Was ist Kommunikation // Sotsiologicheskij zhurnal. – 1995. – №3. – P. 114-128.
7. Narizhnyiy Yu. Sociology and Political in the era of postmodern / URL: <http://postmodern.in.ua/?p=1725>
8. Popov V.A. System and theoretical problems of power in the sociology of T. Parsons, N. Luhmann and R. Munch : avtoref. dis... kand. sots. nauk : 22.00.01. – М., 2008. – 25 p.
9. Feofanov K.A. Sociology of organizations by Niklas Luhmann: communication of power and trust // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1999. – № 3. – P. 126-128.
10. Foucault M. Discipline and Punish. The birth of the prison. – М.: Ad Marginem, 1999. – 478 p.

Power as a medium of social communications in N. Luhmann's System Theory

A. I. Bashuk

Abstract. The conception of Power as a medium of social communications developed by the German sociologist N. Luhmann in his Systems Theory is the subject-matter of the present article. The thinker understands a phenomenon of Power as a symbolically generalized medium of communication and analyzes it in relation to the theory of society as a whole. He views society as a combination of communications and a potential power. The article focuses on the significance of power as a resource in the social situation transformation at the expense of the essence of communication at the governmental level. The problems of power are associated with the crisis of trust in society.

Keywords: power; communication; social communications; trust; social system.